

МАЛИКУШШУАРО БАҲОР

Б. ЖОЛА

Маликушшуаро Муҳаммадақӣ Баҳор як шоири бузург, нависанда ва адиби тавоно, рӯзноманигори мутараққӣ, сулҳҷӯи бозғимод ва ходими намоёни ҷамъиятии Эрон ба шумор мерафт. Ӯ дар декабри соли 1886 дар шаҳри Машҳад ба дунё омад.

Падари ӯ Муҳаммад Козим Сабури шоири қасидасаро буд, ки бо фармони Носириддин шоҳи қочор лақаби маликушшуароӣ гирифта буд.

Баҳори ҷавон, ки истеъдоди шоириро аз падар ҳамчун мерос гирифта буд, забон ва адабиёти форсӣ ва арабиро назди устодони адаб биомӯхт ва ба зудӣ тавонист қариб 20 ҳазор байт шеърӣ шоирони классикро аз бар кунад.

Ӯ, ки дар мактаби ҳазорсола шеърӣ форсӣ парвариш ёфта буд, дар оғози ҷавонӣ он қадар шеърҳои баланд мегуфт, ки шунавандгон бовар намекарданд, ки ашъор аз ӯ бошад, ва мегуфтанд падараш ё каси дигар барои ӯ шеър мегӯяд ва барои санҷиш шоири ҷавонро ба мушоираҳои душвор даъват мекарданд. Масалан, вақте ба у пешниҳод шуд, ки калимаҳои тасбех, ҷароғ, намак ва ҷинорро фавран ба тарзи бадеҳа дар як рубоӣ ҷой диҳад, Баҳор баъд аз каме андеша ҷунин гуфт:

Бо хиркаю тасбех маро дид чу ёр,
Гуфто зи ҷароғи зӯҳд н-ояд анвор.
Кас шахд надидааст дар қони намак,
Кас мева наҷидааст аз шоҳи ҷинор.

Бори дигар ба ӯ гуфтанд, ки рубоии дигаре бо ин калимаҳо бисозад: хурӯс, ангур, дурафш, санг. Баҳор фавран гуфт:

Бархост хурӯси субҳ, барҳез, эй дӯст!
Хуни дили ангур фикан дар рағу пӯст!
Ишқи ману ту қиссаи мушт асту дурафш,
Ҷаври туву дил сӯхбати санг асту сабӯст.

Баҳор дар мушоираҳо ҳамеша ғолиб мешуд ва ба эҳтироми мардум сазовор мегардид. Бо вучуди ин падари ӯ Сабури намехост, ки писараш шоир шавад ва ҳамеша бо ӯ муҳолифат карда мегуфт: дар даврони оянда бо шоирӣ касе наметавонад нон бихӯрад, бояд ягон касби дигарро пеш гирӣ...

Аммо ин суханон натавонистанд оташи завку истеъдоди Баҳорро хомуш кунанд. Бинобар ин ӯ шоириро бо ҳамаи душворӣ ва нокоми-ҳояш аз савдогарӣ ё ягон касби дигар афзал донист. Муҳаммад Козим Сабурӣ дар соли 1903 вафот ёфт ва Баҳори 18-сола маҷбур шуд, ки сардории аҳли хонавода (модар, ду додар ва хоҳар)-ро ба ӯхдан худ гирад. Шоири ҷавони боистеъдод дере нагузашта дар байни шои-рони мамлакат ном баровард ва мартабаи сарварӣ пайдо карда, бо фармони Музаффариддин-шоҳ соҳиби лақаби маликушшуаро гардид.

Маликушшуаро Баҳор дар инқилоби машрутият¹ (солҳои 1906—1911) дар пешопеши шуарои муборизи дигар, монанди Лоҳутӣ, Деххудо, Ашрафи Гелонӣ, Ориф, Ваҳиди Дастгурдӣ ва дигарон бо озодихохон дар муборизаи зидди истибдод ҳамкорӣ мекард.

Вай бо ашъори оташин, бо таснифҳои инқилобӣ ва бо нутқҳои таъсирбахши худ мардумро дар муборизаи зидди зулму истибдод му-саллаҳ мекард.

Дар соли 1908 Муҳаммадалӣ-шоҳи қочор бо кумаки қувваҳои ир-тиҷонӣ дохилӣ ва хориҷӣ маҷлиси шӯроӣ миллиро ба зери тирҳои тӯп гирифт ва қисми зиёди озодихохонро кушт. Маликушшуаро Ба-ҳор ба ин муносибат мустазоди маъруфи худро, ки бо ин сатрҳо сар мешавад:

Бо шахи Эрон зи озодӣ сухан гуфтан хатост,
кори Эрон бо худост,

дар рӯзномаи мутараққии „Хуросон“ ба чоп расонид ва он дар саро-сари Эрон машҳур шуд.

Дар соли 1909, ки маршрутаҳои фатҳ карданд ва Муҳаммадалӣ-шоҳ аз салтанат маъзул шуд, дар Техрон, Хуросон ва бисёр шаҳр-ҳои Эрон ҷашнҳо барпо шуд ва ашъор ва сурудҳои Баҳор дар он ҷашн-ҳои шодӣ хонда мешуданд ва шоири ҷавон дар миёни мардум шӯҳрати шоирии худро ба даст овард. Маликушшуаро Баҳор на тан-ҳо бар зидди душманони дохилӣ мечангид, балки бо нафрат ва ҳаш-ми бисёр бар зидди истилогарони хориҷӣ низ мубориза мекард.

Дар соли 1907, ки империализми англис ва Россияи подшоҳӣ Эрон-ро ба ду минтақаи нуфузи худ тақсим карданд (қисми шимолии Эрон мутааллиқ ба Россияи подшоҳӣ шуд ва қисми ҷанубии он мутааллиқ ба Англия), Баҳор ба аломати эътироз қасидаи машҳури худ „Паём ба вазири хориҷии Англия“-ро суруд.

Шоир дар Хуросон зулму фишори казакҳои подшоҳиро аз наздик медид, дар ашъор ва мақолоту нутқҳои худ бар зидди царизм мубо-риза мекард. Он давра даврае буд, ки большевикҳои шарафманд ва инсондӯст бо раҳбарии Ленини бузург барои маҳви мутлақияти под-шоҳӣ ва дар роҳи озодии тамоми меҳнаткешони рӯи замин мубориза мекарданд. Баҳор ин гурӯҳ русҳоро дар солҳои охири умраш шинохт ва дар бораи онҳо гуфтааст (айнан):

„Ман хубқалбтар ва мардумдӯсттар аз русҳо аҳаддери надидаам ва ошкор мегӯям ки русҳо дар айни ҳушунати зоҳирӣ, ки ҳатто дар амал ҳам ин ҳушунатро ба рӯз медиханд, дар хушқалбӣ ва садо-қату мардумдӯстӣ, ба шарте, ки аз дари ҳақиқат бо онҳо дароед, на-зир надоранд“¹

Маликушшуаро таърихи дунё ва таърихи фольклори Эронро

¹ Инқилоби машрутият—революцияи конституционӣ.

² Маликушшуаро Баҳор. Таърихи мухтасари эҳзоби сиёсии Эрон, Техрон, соли 1324 шамсия.

хуб медонист, аз он ҷиҳат дар ашъори ӯ афсонаҳои қадимӣ ва ҳодисаҳои таърихӣ зиёд дида мешаванд. Бузургтарин асари таърихӣ ӯ дар шеър таркиббандест, қариб ду ҳазор байт, ки дар он таърихчаи мухтасари Эронро аз замони Каюмарс то қарни XX шарҳ медиҳад.

Таърихи манзум ё ғушае аз таърих ба шакли шеър дар Эрон зиёд навишта шудааст, ки дурахшонтарини онҳо „Шоҳнома“-и Фирдавсии бузург аст. Навоварии Баҳор дар назми ривоятҳои таърихӣ дар ин аст, ки ӯ нишон медиҳад, ки подшоҳони золим ва ҷаҳонгир бо нанги абадӣ аз дунё рафтаанд ва баръакс онҳое, ки ба мардум наздик шудаанд ва барои мардум қор кардаанд, номашон дар хоҳири халқҳо ва дар таърих зинда мондааст. Ин асари Баҳор аз барҷастатарин осори шеърӣ дар адабиёти форсии асри ҳозира аст.

Фаъолияти журналистии Баҳор аз соли 1909 сар мешавад ва то соли 1943 давом мекунад. Ӯ дар соли 1910 узви ҷизби „демократ“ шуд, ки инқилобчии машҳур Хайдар Амуғли онро раҳбарӣ мекард. Дар ҳамон сол рӯзномаи „Навбаҳор“-ро интишор дод ва чун бо амри сафирҳои Англия ва Россия он рӯзнома баста шуд, Баҳор рӯзномаи „Тозабаҳор“-ро ташкил кард. Ин рӯзнома ҳам дам ба дам таъкиб карда мешуд ва Маликушшуаро бо нӯҳ нафар аъзоёни ҷизби „демократ“ ба Техрон бадарға гардид.

Як сол баъд Баҳор аз бадарға бозгашт ва дар рӯзномаи „Навбаҳор“ бар зидди хурофоти мазҳабӣ ва барои озодии занон мақолаҳои навишт, ки аз онҳо рӯҳониёни мутаассиб ба ғазаб омада шоирро ба кофирӣ айбдор карданд.

Дар соли 1914 Баҳор намояндаи давраи сейӯми маҷлиси шӯрои миллӣ (парламент) шуд ва ба Техрон кӯчид ва то охири умр дар он ҷо зиндагӣ кард (ба истиснои солҳое, ки ба шаҳрҳои дигар ҳабс ва бадарға мешуд).

* * *

Авзои сиёси-иқтисодии Эрон дар солҳои ҷанги аввали ҷаҳонӣ бисёр бад буд. Империалистҳои Россияи подшоҳӣ ва Англия аз як тараф, сармоядорони Германия, аз тарафи дигар, Эронро майдони тохту този худ қарор дода буданд.

Озодихоҳон ва равшанфикрони Эрон, ки аз натиҷаи инқилоби машрутаи норозӣ буданд, роҳҳои нави ҷустуҷӯ мекарданд, ки зиндагиашонро иваз кунанд. Вале аксари ин роҳҳо бо сарнайзаи империалистҳои хориҷӣ ва иртиқои дохилӣ баста шуда буд.

Маликушшуаро дар пешопеши табақаи равшанфикри инқилобии Эрон қадам мегузошт. Вале аксар вақт дучори бемуваффақиятӣ мешуд. Мутаассифона дар ин давра аксаран Баҳор дудилагӣ мекард ва гумроҳ мешуд.

Дар соли 1915 империалистҳои Россияи подшоҳӣ ва Англия мувофиқи шартномаи байни худ Эронро ба як кишвари мустамликаӣ худ табдил доданд ва Баҳор ба ин муносибат қасидаи „Хиёнат“-ро сӯруд.

Дар ҳамон сол хавфи он буд, ки қувваҳои ҳарбии подшоҳӣ Техронро истило кунанд, бинобар ин чанд нафар аз қормандони давлат, намояндагони парламент ва озодихоҳон ба Қум муҳоҷират карданд, (1915) ва маликушшуаро низ дар қатори онҳо буд. Дар байни роҳ дасташ шикаст ва Баҳор ба Техрон баргашт. Дар он ҷо мақолае ба номи „Душман ҳамла кард“ навишт ва барои он ба Хуросон бадарға карда шуд.

Барои ин ки бо афкори онрӯзаи Баҳор бештар ошно шавем, бо-
яд шеъри „Пешгӯй“-и уро бихонем:

Баҳоро, бихил, то гиёхе барояд,
Дурахше зи абри сиёхе барояд.
Дар ин тирағӣ сабр кун шомӣ гамро,
Ки аз домани Шарқ мохе барояд.
Ба бедоди бадхох имрӯз сар кун,
Ки рӯзи дигар додхохе барояд...

Вазъи Эрон ва ҷаҳон тавре шуда буд, ки ҳамаи башардӯстон дар интизори ҳодисаи наведе буданд, ки зиндагии миллатҳоеро, ки дар оташи ҷангу факру зулм месӯхтанд, иваз кунад. Революцияи Октябри Кабир он дурахше буд, ки абрҳои сиёҳи зиндагии заҳматкашонро шикӯфт ва он мохе буд, ки аз домани Шарқ сар зад. Сарнагун шудани кохи зулми подшоҳӣ ва фирӯзии бузурги Революцияи Октябр чунбиши фикрии нав дар ҷаҳон ба вучуд овард.

Ин революция ба Эрон низ таъсир кард. Қиёми шайх Муҳаммади Хибонӣ дар Озарбойҷон, исьёни Муҳаммадтакихон дар Хуросон, чунбиши Кучакхон дар Гелон ва дигар чунбишҳои озодихоҳонаи милли дар Эрон инъикоси ин таъсири Революцияи Октябр буд. Ин революция ба адабиёти форсӣ низ асар кард. Орифи қазвинӣ ва Ишқӣ, ки ҳар ду шоири мутараққӣ ва инқилобӣ буданд, дар солҳои 20-ӯм Ленинро дар ашъори худ таърифу тавсиф карданд.

Маликушшуаро Баҳор дар он замон дар яке аз баромадҳои худ дар бораи Ленин гуфт: „Ду душман аз ду сӯ ресмон ба гулӯи касе андохтанд, ки уро хафа кунанд. Ҳар кадом як сари ресмонро гирифта мекашиданд ва он бадбахт дар миёна тақалло мекард. Он гоҳ дастӣ начотбахше пайдо шуду яке аз он ду сари ресмонро раҳо кард ва гуфт: эй бечора, ман бо ту бародарам ва марди бадбахт начот ёфт. Он мард, ки ресмони гулӯи моро раҳо кард, Ленин аст.“

Баҳор дар соли 1917 дар қасидаи „Марги тизор“¹ аз Революцияи Октябр ёдоварӣ мекунад, вале ба хубӣ пайдост, ки шоир бо сабабҳои объективии революция ва бо характери таърихии диктатураи пролетариат ошноӣ надорад.

Фаъолияти шеърии Баҳор дар ин давра монанди давраҳои пеш аз ин пурҷӯшу хурӯш нест. Умуман, дар солҳои 1914—1920 шеър дар Эрон чандон равнақе надошт. Бештарини шоирон аз эҷодиёти мустақилона даст кашида, ба тақлиду мушоираҳои машғул мешуданд.

Хизмати Баҳор дар ин давра ташкили анҷумани адабии „Донишқада“ аст, ки баъдҳо ин анҷуман бо номи „Донишқада“ (дар соли 1918) журнале нашр кард, ки он аз як сол бештар давом накарда, баста шуд, вале таъсираш дар адабиёти Эрон зиёд буд ва Баҳор назарияҳои материалистии худро доир ба адабиёт ба шакли мақолаҳои адабӣ шарҳ дод.

Чанде аз шоирон ва нависандагони мутараққии Эрон монанди Эраҷ Мирзо, Рашиди Ёсамӣ, Саид Нафисӣ, Аббос Иқбол, Оштиёнӣ Зарра ва дигарон осори худро дар журнали „Донишқада“ ба ҷоп мерасонанд. Журнали „Донишқада“ барои шеърӯ адабиёти нави форсӣ заминае ҳозир кард.

Баҳор дар давраҳои чорӯм, панҷӯм ва шашӯми маҷлиси миллии Эрон, ки дар ин давраҳо Ризошоҳи Паҳлавӣ ба сари ҳокимият омада буд, узви маҷлиси шӯрои милли ҳисоб меёфт.

¹ Тизор (царь)—подшоҳи Россия.

Дар соли 1921 дар зиндагии сиёсии мардуми Эрон ду ҳодисаи муҳимме рӯй дод: 1) Баста шудани шартномаи байни СССР ва Эрон, ки дар натиҷаи он давлати Советӣ бо роҳбарии Ленини бузург занҷири зулму бедодгарии Россияи подшоҳиро аз дасту пой мардуми Эрон боз кард. Метавон гуфт, шартномаи соли 1921 оинае буд, ки мардуми Эрон тавонистанд фирӯзиҳои Революцияи Октябрь ва ҳақиқати ҳукумати заҳматкашонро дар он оина тамошо кунанд. 2) Табаддулоти соли 1921-ӯм, ки сабабгори он Саидзиёуддин ва сардори сипоҳ—Ризошоҳ буданд. Пас аз шикасти ҳукумати подшоҳӣ империализми англис, ки дар Эрон берақиб монда буд, шартномаи нангини соли 1919-ро баст, ки аз рӯи он мебонист иқтисод ва тартиботи Эрон ба зери назорати Англия гирифта мешуд. Азбаски мардуми Эрон бар зидди ин шартнома саҳт муҳолифат карданд, давлати Англия дар соли 1921 фитнаи „чумхурӣ“-ро барпо кард, ки гӯё Саидзиёуддин ва сардори сипоҳ меҳоханд Эронро чумхурӣ кунанд. Гуруҳе аз равшанфикрон, ки Баҳор низ ҷузъи онҳо буд, аввал тарафдори чумхурӣ шуданд, вале вақте ки ҷӣ будани „чумхурӣ“ фош шуд, ҳама бо он муҳолифат карданд. Баҳор дар давраи пайҷуми маҷлиси шӯрои миллӣ ба сардори сипоҳ Ризошоҳ муҳолиф баромад, ки дар натиҷа тарафдорони Ризошоҳ хоستانд ўро бикушанд, вале ба ҷои Баҳор Воизи қазвиниро куштанд. Баҳор ҳам аз минбари маҷлис ва ҳам аз рӯзномаҳои ақаллият истифода мекард. Чунончи, худи ў менависад: „Идораи тамоми ҷароиди ақаллияти он рӯз ва навиштани шабе ҳафт сармақола, илова бар мақолоти фаннӣ ва адабӣ барои маҷаллот ба наср ва шеър ва муборизаи доимӣ шуғли ман буд“.

Мутаассифона, ин муборизаҳо ба натиҷае нарасиданд ва Баҳор се моҳ гирифтори зиндон шуд ва пас аз он ба шаҳри Бучнурд бадарға гардид. Қасидаи „Ҳаяҷони рӯҳ“, ки соли 1921 дар бадарғагӣ гуфтааст, моро бо рӯҳи азобдидаи Баҳор ошно мекунад:

Эй хома, дуто шав, в-эй хат, мағзар!
 В-эй нома диҷам шав, в-аз хам бардар!
 Эй еирӯи мардумӣ, бубар хорӣ,
 В-эй қуввати ростӣ, бикаш кайфар!
 Эй гурсна, ҷон бидех ба пеши нон!
 В-эй ташна, бимир пеши обашвар!
 Эй орзӯи дарози беҳрӯзӣ,
 Кӯтах гаштӣ, ханӯз кӯтахтар!

Баҳор пас аз чанде ба Техрон бозгашт ва ду сол як газетаи ним-расмӣи Эронро идора мекард. Дар давраи шашуми маҷлиси шӯро низ аз Техрон интиҳоб шуд ва пас аз он аз қори сиёсат канора гирифт. Худи ў менависад: „Ҳаёти сиёсии ман, ки ба хилофи рӯҳи шоирона ва нақизи олоти табиӣ ва шахсияти воқеии ман буд, поён ёфт“.

Баҳор аз сиёсат дурӣ мечуст, вале натавонист аз зиндагии пурғаму кулфати мардуми худ дур бошад. Ў аз зулму террори ҳукумати мустабиддона мудом шикоят мекард ва бо қамоли бесабрӣ дар ҷустуҷӯи қуввае буд, ки бунёди зулмро барафканад. Ў ба кӯҳи Дамованд хитоб карда мегуфт:

Аз оташи охи халқи мазлум,
 В-аз шӯълаи кайфари худованд,
 Бифкан зи пай ин асоси тазвир,
 Бигсил зи хам ин наҷоду пайванд!
 Баркан зи пай ин бино, ки бояд
 Аз реша бинои зулм барканд!

Якчанд моҳ пеш аз ин, то вақти чоп шудани девони маликуш-шуаро Баҳор дар Эрон касе гуфта наметавонист, ки ин шоири оташ-калам харобӣ, фасод ва зулми ҳукуматдорони он замонро то чӣ андоза саҳт ва ҳаматарафа танқид кардааст. Вале ҳоло аз рӯи китобаш мо ин фаъолияти часурунаи ӯро ба хубӣ дида метавонем.

Инак, якчанд намуна:

Душмани Эрон ба як қарор бувад сер,
Миллати Эрон ба як қарор гурусна.
Серон муставчиби инояти шоханд,
Лекин муставчиби фишор—гурусна...

Шоир аз забони ин гуруснагон мегӯяд:

Зи дард нола намудем, ноямон бифушурд,
Ба аҷз нома навиштем, помамон бидарид,
Ба эътироз гузаштем, арза кард ба қаҳр,
Даруни хона нишастем, хонамон кӯбид.

Ё ки дар бораи пойтахти Эрон мегӯяд:

Ҳама ё золиманд ё мазлум,
Нест ҳадди васат дар ин сомон.
Биллаҳ, ар чапматон шавад пурашк,
Мекунед аз аёли худ пинҳон,
Ки мабодо тавассути кулфат
Шавад он гирья назди шаҳна аён.

Баҳор дар даврае, ки хатари марг ҳар лаҳза таҳдидаш мекард, ҳақиқатро ошкоро мегуфт. Ӯ наметавонист соқит бошад, зеро медид, ки Ризошох

Ҳаром сохта бар халқ зиндагию ба ҳеш
Ҳалол дошта молу мубоҳ сохта хун.
Агар ба зиндон халқи писар буранд ба тег,
Ба таъзият набувад модару падар маъзун.
В-агар бихоҳад наъши писар зи зиндонбон,
Падар ба зиндон гардад бад-ин гунаҳ масчун.

Баҳор бо „гуноҳи“ ин эътирозоташ дар соли 1930 маҳбус шуд. Ӯ дар қасидаи „Ғазаби шоҳ“ ва чанд шеъри дигараш гардонандагони ҷарҳҳои диктатураи истибдодро маҳкум сохт.

Баҳор пас аз чанде аз зиндон баромад, вале аз ҷиҳати иқтисодӣ бисе азоб кашид. Хост ба Ҳиндустон муҳоҷират кунад, иҷозаташ на-доданд. Ночор барои маишати хонавода ва тарбияти шаш фарзандаш қарор дод, ки девони шеърҳои худро чоп кунонад (солҳои 1932—1935), лекин ин ҳам муяссараш нашуд. Зеро вақте ки 208 саҳифаи девон чоп шуда буд, ногоҳ цензори ҳокими шаҳр тамоми варақҳои чопшударо забт карду Баҳорро боз ба муддати панҷ моҳ ба зиндон андохт. Пас аз ин ҳаёс шоир муддати як сол ба Исфаҳон бадарға карда шуд. Вай сабаби бадарғашавии худро дар он донист, ки бо Шӯъла ном коммунисте ошноӣ дошт.

Нишони шиква будиву ба ҳаёс афтодӣ,
Кас ар кашидӣ боре яке баланд нафас.
Яке асир, ки гуфт: „Эй аҷал“, начотам дех,
Яке ба банд, ки гуфт: „Эй худо“, ба додам рас!
Яке ба Эрон бозомада зи кишвари рус,
Яке аз Эрон карда гузар ба рӯди Арас.

Ба хашт сол аз ин пеш Шуъла номе, дол
 Ба ман салому додам саломи ӯ вопас.
 Ба солҳо пас аз он Шуъла иштирокӣ шуд,
 В-аз ӯ ба чанд рафики чавон фитод қабас!¹
 Бад-ин гуноҳ шудам панҷ моҳ зиндонӣ,
 Сипас ба шахри Сифохон фигодам аз маҳбас.

Зиндагии Баҳор дар Исфохон беҳуда нагузашт, ӯ дар як сол қариб шаш ҳазор байт шеър гуфт, ки аксари онҳо танқидӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. „Қорномаи зиндон“ аз осори ин давра аст.

Баҳор дар зери таҳдиди сарнайзаи полиция кирдорҳои зишти ҳокимони ризошоҳиро беамон фош ва мазаммат мекард.

Гар китобе оварад аз хона баҳрам ходиме,
 Рӯи мизи мири маҳбас рӯзо меҳмон бувад.
 Чузв-чузвашро муфаттиш бозбинад, то мабод,
 К-андар он ҷо нардбону найзаҳо пинҳон бувад.
 В-ар хуриш орад зи баҳрам ло ба лояш ворасанд,
 То магар худ номае дар ҷавфи бодинҷон бувад.
 Чист чурмаш?

—Қарда чанде пеш аз озодӣ ҳадис,
 То абад з-ин чурм матруди дари султон бувад.

Дар соли 1934 хангоми гузаронидани ҷашни 1000 солагии Фирдавсӣ, Баҳор бо кӯмаки сарвазири онвақтаи Эрон Муҳаммадали Фурӯғӣ, ки худ марди адиб ва нависанда буд, ба Техрон бозгашт ва аз он пас ба вазифаи муаллими адабиёти форсӣ дар донишқадаи адабиёт ва таълими сабқиносии адабиёти форсӣ машғул шуд. Баҳор дар ин соҳа бо ҷону дил хизмат мекард. Доктор Парвез Хонларӣ, доктор Маҳдӣ Ҳамидӣ ва доктор Ҳатӣбӣ, ки аз шоирон ва нависандагони машҳури имрӯзаи Эронанд, аз ҷумлаи шогирдони Баҳор мебошанд.

Дар давраи истибод ҳар гуна садои ҳақ ва эътироз бераҳмона ҳомӯш карда мешуд ва арзандатарин фарзандони мардуми Эрон дар ҳабсхонаҳо ва бадарғагоҳҳо азобу уқубат мекашиданд. Бо дасти амалдорони шох ба тарзи фоҷиавӣ кушта шудани доктор Аронӣ, Фарруҳӣ, Яздӣ ва Ишқиро миллати Эрон ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад.

Баҳор дар марсияе, ки барои дӯсти худ Ишқӣ сурудааст, котилонаи ӯро „деҳҳои хирасар“ меномад. Ин шеър шеъри машҳури Лермонтовро, ки ба мотами Пушкин сурудааст, ба ёди мо меоварад.

Баҳор танҳо бо танқид кардани ҳаробиҳо ва зулм қаноат намекард, балки бо онҳо меҷангид ва мардумро ба мубориза даъват мекард. Садои хушоҳанги ин даъвати оӣ аз сатрҳои шеъри „Шабӯханг“ ба гӯши мо мерасад:

Он сияхлаҳза, ки аз гурсагӣ
 Рӯи атфоли ватан гардад зард.
 Сабзхаттону ҷавонон ҳамагӣ
 Байраки фатҳ ба каф баҳри набард.
 Ту ҳам, эй пури² дилозурдан мал,
 Ачдар он рӯз ба ёд ор ин дарс.
 Пой неҳ пешу ба тан пӯш кафан,
 Сари ғавғо шаву аз марг матарс!

¹ Қ а б а с—рушноӣ.

² П у р—писар.

Оре, бист сол пас аз сурудани ин шеър, яъне соли 1901 писари баруманди Баҳор—Мехрдод Баҳор даъвати падарашро пазируфта, дар митинги тарафдорони сулҳ „сари ғавғо“ шуд ва аз марг натарсид ва дар натиҷаи ин часораташ аз тирӣ душманони мардуми Эрон захмдор гардид.

Баҳор, ки дар давраи диктатураи бистсолаи шоҳ аз корҳои сиёсӣ озод буд, ба такмили маълумоти худ пардохта, осори илмӣ ва адабии гаронбаҳое ба ёдгор гузошт.

Баҳор як давраи комили бостоншиносӣ ва забонҳои форсӣ қадим ва паҳлавиро назди профессор Херцфельди олмони (1879—1948) дар муддати бештар аз се сол омӯхт ва осори зиёде аз паҳлавӣ ба форсӣ тарҷима кард, аз он ҷумла, „Ёдгори Зарирон“, „Дарахти осурик“ ва ғайраро аз забони паҳлавӣ аввал ба насри форсӣ тарҷима карда ва баъд онро ба назм даровардааст.

Осори дигари илмӣ ва таҳқиқии Баҳор аз инҳо иборат аст. „Рисола дар аҳволи Монӣ“, „Рисола дар шарҳи ҳоли Фирдавсӣ“, тасҳех ва таҳшияи китобҳои „Мучмал-ут-таворих валқисас“, „Таърихи Сиистон“, „Ҷомеъ-ул-ҳикоёти Авфӣ“, „Таърихи Балъамӣ“ ва ҳамчунин таълифи романи „Найранги сиёҳ ё канизони сафед“. Ғайр аз ин боз якчанд китоби дарсӣ, мақолот ва рисолаҳои фаровони илмӣ ва адабӣ таълиф кардааст.

Баҳор бо таълифи се ҷилд китоби „Сабкшиносӣ“ ба адабиёти форсӣ хизмати хеле бузург кардааст. Дар ҷилди аввал муаллиф маълумоти муфассале роҷеъ ба забонҳо, хатҳо ва насри Эрони қабл аз Исломи мидиҳад, дар ҷилдҳои дуюм ва савум таърихи инкишофи насри форсиро аз асри даҳум то имрӯз ба таври дақиқ шарҳ мидиҳад. Ҷилди чоруми „Сабкшиносӣ“ дар бораи инкишофи назми форсӣ аз қарни даҳум ба ин тараф аст, ки Баҳор то охири умри худ ба навиштани он машғул буд ва оқибат онро ба охир расонда натавонист.

Ба таври қуллӣ метавон гуфт, ки маликушшуаро Баҳор дар давраи истибдоди бистсола қисмати умдаи осори шеърӣ ва таълифоти илмӣ ва таҳқиқии худро ба вучуд овард ва шояд меҳост ба ин тарикҷои он зарарҳоеро, ки дар ин давр ба мардуми Эрон расида буд, пуркунад.

* * *

Дар таърихи 25-уми августи соли 1941 қўшунҳои советӣ барои пеш кардани фашистҳои Германия аз Эрон, вориди Эрон шуданд. Дар ҳамон таърих қўшунҳои англис низ аз ҷануб дохили Эрон гардиданд. 16-уми сентябри соли 1941 шоҳ аз салтанат истеъфо дод ва бо хатми даврони бистсолаи диктатурӣ хизматгорони ҳақиқии мардум, ки солҳо дар зиндонҳо ва бадарғаҳо умр ба сар мебуданд, озод шуданд. Матбуоти демократӣ барои муддати кўтоҳе ҳам бошад, тавонистанд бо озодии баён хоҳиш ва орзуҳои мардумро дар саҳифаҳои худ инъикос намоянд.

Дар моҳи октябри соли 1941 „Ҳизби тўдаи Эрон“ ташкил шуд ва коргарон ва дигар табақоти заҳматкаши эрониро барои мубориза бар зидди империализми хориҷӣ ва иртиқои дохилӣ муташаккил сохт. Ҳаракатҳои озодихоҳии миллӣ дар саросари Эрон авҷ гирифт ва адабиёт, ки вобастагии мустақим бо зиндагии иҷтимоӣ дорад, низ тараққӣ кард. Мавзӯҳои рангоранг ва нав ба нав вориди шеърӣ форсӣ шуд. Шоирон ба мардум наздик шуданд ва ба забони мардум ва барои мардум шеър гуфтанд. Ашъори шоири боистеъдоди ҳаҷвнавис—Муҳаммадали Афшошта дар ин давра дар байни тўдаҳои мардум шўҳрати хосе пайдо кард.

Маликушшуаро Баҳор дар ин давра беш аз ҳама ба масъалаҳои фалсафии ҳаёт машғул шуда, зиндагии гузаштаи худро бо диққат аз назар мегузаронад:

Дареги, муддате к-андар сиёсат
Зи нодонӣ раҳи шайтон гирифтам,
Зи соли бист то наздикии шаст
Чавонӣ додому хирмон гирифтам.

Ӯ аз зиндагии гузашта безор шуда ва сайъ мекунад як роҳи равшан ва тозае барои худ интиҳоб намояд:

Биё, то чахонро ба ҳам барзанем,
Бад-ин хору хас оташ андарзанем!
Аз ин тарзи беҳуда як сӯ шавем,
Ба оини нав нақши дигар занем!

Маликушшуаро Баҳор дар замони ҷанги дуйӯми ҷаҳонӣ боз рӯзномаи „Навбаҳор“-ро интишор дода ва дар он як силсила мақолоти сиёсӣ ва иҷтимоии судманд навишт.

„Таърихи мухтасари аҳзоби сиёсии Эрон“ низ аз таълифоти ин давраи Баҳор мебошад.

Баҳор дар ин давра муборизаи дерини худро ба муқобили империализм идома медиҳад ва ниҳоят акнун душманони ӯ монанди давораҳои пеш мустамликадорони русу англис нестанд, балки империалистҳои Англияю Америка мебошанд.

Баҳор аз соли 1943, ки Анҷумани алоқаҳои маданияти Эрон бо Иттиҳоди Советӣ таъсис шуд, яке аз аъзоёни фаъоли он анҷуман буд. Дар соли 1946 раёсати нахустин Конгресси нависандагони Эронро ба уҳда гирифт (дар ин конгресс рафиқон Сурков, В. Инбер ва Додошзода низ иштирок доштанд).

Баҳор дар соли 1945 дар ҳайати намояндагии Эрон барои иштирок кардан дар ҷашни 25-солагии Республикаи Советии Озарбойҷон ба Боку рафт ва дар достони „Ҳадьяи Боку“ фирӯзиҳои бузурги кишвари социалистии советиро ҳарҷониба тасвир кард.

Баҳор пас аз бозгашт аз Боку суҳанрониҳо ва мақолаҳои дорад, ки пур аз рӯҳи некбинӣ ва эҳтиром нисбат ба Мамлақати Советӣ аст. „Мо бояд бо ин ҳамсоя ва ин давлати азим, ки наҷодҳои мухталифро бо як қонуни ба ҳама баробар ба якдигар муттаҳид карда ва онҳоро ба пешрафтҳои калон ноил кардааст, ошно бошем, дӯст бошем ва якдигарро ба хубӣ бишиносем“.

Ӯ дар бораи Ленин чунин мегӯяд:

„Ленин, ки ҳаққан таърих вайро бо лақаби Бузург сугудааст, яке аз мардони бузурги ҷаҳонист, ки ба нудрат дар дунё пайдо шуда, масдари қорҳои бузурге гашта, хатти сайри таърихи башариро бо ҳаракат ва иродаи хеш тағйир медиҳанд... Назарияи инқилобии марксизм-ленинизм метавонад бо зиндагии тӯдаҳои башарӣ мутобиқат карда ва як қувваи муфид ва ҳақиқӣ бошад“.

Маликушшуаро Баҳор дар давраи понздаҳуми маҷлиси шӯрои миллӣ аз тарафи „Ҳизби демократи Эрон“ ба намояндагӣ интиҳоб шуд. Дар соли 1946 дар ҳукумати Қавомуссалтана вазири маориф шуд, вале баъдтар аз вазорат истеъфо дод.

¹ „Ёддоштиҳои мусофирати ман“. Маликушшуаро Баҳор, журнали „Паёми нав“, № 7, с. 1944.

Баҳор дар соли 1947 барои муолиҷаи маризи сил, ки бино ба гуфтаи писари ӯ—Меҳрдод Баҳор, ёдгори зиндони давраи диктатурӣ буд, ба Швейцария рафт ва дар он ҷо чандин қасида гуфт. Пас аз як сол ӯ ба Эрон бозгашт ва барои хизмат дар роҳи сулҳ омода шуд.

* * *

„Бо камоли боварӣ метавон гуфт, ки дар таърихи сад соли охири кишвари мо ҳеҷ воқеае, ҳатто изқилоби машрута ҳам, монанди ҳаракати сулҳ таваҷҷуҳи миллати Эрон, аз он ҷумла хунармандони кишвари моро ба худ ҷалб накардааст“¹.

Ҳаракати сулҳчӯён, ки дар байни табакоти мухталифи мардуми Эрон ба вучуд омад, бо муборизаи зидди империализми Англияю Америка омехта шуд ва бо ҳаракати сулҳхоҳонаи тамоми мардуми ҷаҳон пайваста шуд. Метавон гуфт, ки ҳеҷ гоҳ муборизаи мардуми Эрон то ин андоза характери инсондӯстӣ ва интернационалистӣ нагирфта буд.

Ҷамъияти тарафдорони сулҳ дар Эрон дар моҳи июли соли 1950 бо сардории маликушшуаро Баҳор ташкил ёфт. Даҳҳо шоиру нависандагон, садҳо табибу омӯзгору устодони донишгоҳҳо ва садҳо ҳазор коргару деҳқон, рӯхонию савдогарон ба пайравии шоири бузурги худ барои ҳифзи сулҳ омода шуданд (дар моҳи ноябри с. 1951 шумораи қасоне, ки дар Эрон дар зери даъватномаи Стокгольм имзо карданд, ба 1 миллиону 958 ҳазор қас расид).

Маликушшуаро дар поёни умри худ ба қувваи бузурги халқ аз сидки дил бовар кард ва ба ояндаи он умед баст. „Офтоби умри ман бар лаби бом аст. Он чи маро то кунун зинда ниғаҳ дошта, умед ба ояндаи пурифтихору босаодатест, ки ватани мо ва ҳамватанони ман хоҳанд дошт. Гузаштаи мо сарду торик ва маъюскунанда буд, вале ояндаи шумо гарму дурахшон ва умедбахш аст. Ман чи набошам, чи бимонаму чи биравам, оянда аз шумо ва барои шумо ва дар интизори шумост. Шумо бояд зинда бимонед ва хуб зиндагӣ кунед. Зиндагӣи бидуни тарсу нигаронӣ, бегуруснагӣю беморӣ, фориғ аз зулму зурӣ ва эмин аз навмедӣю ноқомӣ“².

Маликушшуаро Баҳор монанди як дӯстдори ҳақиқии илм ва тамаддуни башарӣ эътиқод дошт, ки „илм аз иҷтимоъ ҷудо нест“ ва барои ҳифзи илму маданияти инсоният ба шогирдони худ дар донишгоҳ мегуфт: „Шумо мазҳари фарҳанги ояндаи мо ҳастед. Ҷанг осори маданияти ҷаҳонро ба нобудӣ мекашад. Шумо вазифадоред, ки аз фарҳанг посдорӣ кунед“³.

Баҳор медонист, ки дар воқеаҳои ҷаҳонӣ бетараф мондан мумкин нест. Вақте шунид, ки дар донишгоҳ байни тарафдорони сулҳ ва полиция задхӯрд шуда, писараш Меҳрдод Баҳор ҳам ба ҳамлаи полиция дучор гардидааст, уро табрик кард ва ба ёдаш овард, ки „мубориза бехатар нест“⁴.

Шакке нест, ки душманони Баҳор—душманони сулҳ ва зиндагӣ ором наменишастанд. Онҳо илова бар ин ки ҳар рӯз сулҳчӯёни Эронро ҳабе ва бадарга мекарданд, дар ахбороти радиои худ низ ба ҷамъияти тарафдорони сулҳ тӯхматҳо мезаданд.

¹ Журнали „Кабӯтари сулҳ“, № 21, 22, с. 1952, сах. 5—6.

² Паёми маликушшуаро ба иштироккунандагони митинги сулҳ. Рӯзномаи „Маслиҳат“, № 22, с. 1951.

³ Паёми Баҳор ба донишчӯёни донишгоҳи Техрон. Рӯзномаи „Маслиҳат“, № 216, с. 1952.

⁴ Рӯзномаи „Маслиҳат“, № 216, с. 1952.

Баҳор ин тӯхматхоро мешунавид ва бо матонат мегуфт, ки „ин тӯхматхо моро аз роҳе, ки бо сари пирӣ интиҳоб кардаем боз нахоҳанд дошт. Чӣ ифтихоре бузургтар аз ин, ки бақияи умри каму беши худро дар роҳи ҷилавгирӣ аз инҳидоми ҷаҳон ва ҷаҳониён масруф хоҳам дошт“¹.

Душманони сулҳ шоири солхӯрдари, ки дар оташи таб месӯхт, дучори тангдастӣ ва мӯхтоҷӣ карданд. Мехрдод Баҳор бо хашму ранҷиши фавқулъолда мегӯяд: „Онон, ки аз раҳбарии падарам бар ҷамъияти сулҳ воҳима доштанд, гуё мехостанд зудтар шарри уро кам кунанд, ё ин ки дар таҳти фишори молӣ уро водор ба истеъфо намоянд. Аммо роҳе, ки падарам интиҳоб карда буд, роҳи муздурии кироя набуд, роҳи сулҳу озодии миллат буд“².

Маликушшуаро Баҳор мувофиқи пешниҳоди дуйӯмин Конгресси сулҳи ҷаҳонӣ ба узви шӯрои олии сулҳи ҷаҳонӣ интиҳоб шуд.

Баҳор дар солҳои охири умраш осори классикҳои марксизм-ленинизмо бо диққат ва дилбастагии махсусе мутолиа мекард ва дар бораи роҳе, ки бояд халқи Эрон интиҳоб кунад, ҳамеша бо дигарон сӯхбат мекард. Ӯ мӯътақид буд, ки бояд халқи Эрон низ роҳи халқҳои озодшударо бипаймояд.

Маликушшуаро эҳсосоти олии сулҳхоҳонаи худро ба шакли қасидаи машҳури „Ҷуғзи ҷанг“ дароварда, нисори мардуми Эрон қард ва бо ин шохкори санъат дафтари панҷоҳ соли шоирии худро пӯшонд. Мо дар сатрҳои ин асар мебинем, ки ҷуғзи ҷанг дар пеши пой кабутари сулҳ ҷон месупорад.

Баҳор дар охири рӯзҳои зиндагӣ, ба табдори ва ранҷурии худ нигоҳ накарда, мегуфт: „Ба хотири сулҳ алам (байрак) ба душ хоҳам гирифт ва дар кӯчаҳо Ҷиёбонҳо ба роҳ хоҳам афтод“³.

Вай аз бистари беморӣ паёмҳои пуршӯро фаромӯш нашудани худро ба сулҳдӯстони ҷаҳон мефиристонд:

— Дӯстони азиз, умеди ман рӯз ба рӯз қувват мегирад, ки пирӯзӣ ҳама ҷо бо мост. Агар ҳам ман набошам, шумо дар пирӯзии ниҳонии сулҳ бар ҷанг ҷашн бигиред“⁴. Ва дар ҳоле, ки замзама мекард:

Баҳори табъи ман шукуфта шуд чун ман,
Мадехи сулҳ гуфтаму санои ӯ⁵

бо оромии хотир ва бо як лабханди пурмаъноӣ файласуфона дар таърихи 21 апрели соли 1951 ба хоби абад фуру рафт.

Баҳор ба Пушкин хитобан мегӯяд:

Наёфт умри ту бо рӯзи мурданат поён,
Кунун бувад саду панҷоҳ солат, эй Пушкин⁶

Шакке нест, ки умри худи Баҳор низ бо таърихи маргаш поён наёфт. Маликушшуаро аз рӯи тасдиқи аксарияти адабиётшиносон ва шоирони муосираш бузургтарин шоири ҷандин асри охири Эрон аст ва шубҳае нест, ки „Баҳор, қори Баҳор ва гуфтори Баҳор аз ин пас дар таърихи адабиёти Эрон ҷои ҳосе хоҳад дошт“⁷.

¹ Рӯзномаи „Маслиҳат“, № 216, с. 1952.

² Мехрдод Баҳор, журнали „Ковиён“, № 24, с. 1951.

³ Рӯзномаи „Маслиҳат“, № 78.

⁴ Паёми Баҳор ба нахустин маҷмуи умумии тарафдорони сулҳ. Рӯзномаи „Раҳо“, № 255, с. 1951.

⁵ Девони Баҳор, сах. 734.

⁶ Саид Нафисӣ, журнали „Ковиён“ № 24, с. 1951.